

Makale Bilgisi: Parlar, Y. (2025). Adam Smith Ne Kadar Liberaldi?: Piyasanın Görünmez Eli Mi?, Devletin Görünür Eli Mi?. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss.399-416	Article Info: : Parlar, Y. (2025). How Liberal Was Adam Smith?: The Invisible Hand of The Market?, The Visible Hand of The State?. DEU Journal of Humanities, Volume:12, Issue:1, pp.399-416
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deufad.1612950	DOI: 10.69878/deufad.1612950
Gönderildiği Tarih: 31.01.2025	Date Submitted: 31.01.2025
Kabul Edildiği Tarih: 08.04.2025	Date Accepted: 08.04.2025

ADAM SMITH NE KADAR LİBERALDİ?: PİYASANIN GÖRÜNMEZ ELİ Mİ?, DEVLETİN GÖRÜNÜR ELİ Mİ?

Yasin Parlar*

ÖZ

Literatürde, Adam Smith'in *Milletler Zenginliği* eseri üzerinden *laissez faire* tarzında bir liberal sistem savunusu yaptığı iddia edilmiştir. Bu iddiayı savunanlara göre Smith, serbest piyasa düşüncesinin mutlak anlamda savunucusu ve sıkı takipçisi olduğu için klasik liberalizmin minimal ya da gece bekçisi devlet anlayışından yana tavır takınmıştır. Buna göre de Smith'in kapitalist sistemin kurucusu ve teorik savunucusu olduğu yargısına varılmıştır. Bu makalede literatürdeki genel kabulün aksine Smith'in *laissez faire* tarzındaki bir liberal sistem savunusu yapmadığı, *mutlak* anlamda serbest piyasa fikrinden uzak olduğu iddia edilmiştir. Bu iddia, Smith'in *Milletler Zenginliği* eserinin yanında *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Hukuk Üzerine* adlı eserleri üzerinden temellendirilmiştir. Bu eserler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde Smith'in iktisadi anlamda tipik bir *laissez faireci* olmadığı ve de politik anlamda da klasik liberalizmin minimal ya da gece bekçisi devlet anlayışından uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Smith, mutluluğu sahip olunan maddi şeylerle ölçmediğinden genel kabulün aksine onun kapitalist sistemin kurucusu ve teorik savunucusu olduğu iddiasının yanlışlığı tartışılmıştır. Tüm bu tartışmalardan hareketle Smith ekonomik gelişmeye (iş bölümüne) paralel olarak toplumsal sınıflar arasında çıkabilecek sorunlara kayıtsız olmadığı için onun ekonomik anlamda sınırsız bir büyüme teorisi geliştirmekten de uzak olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Smith, liberalizm, laissez-faire, kapitalizm.

* Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, yasin.parlar@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2596-6939

HOW LIBERAL WAS ADAM SMITH?: THE INVISIBLE HAND OF THE MARKET?, THE VISIBLE HAND OF THE STATE?

ABSTRACT

It has been claimed in the literature that Adam Smith defended a *laissez faire* style liberal system through his work *The Wealth of Nations*. According to those who defend this claim, Smith took a stance in favor of the minimal or night-watchman state concept of classical liberalism because he was an absolute advocate and a strict follower of the free market idea. Accordingly, it has been concluded that Smith was the founder and theoretical advocate of the capitalist system. In this article, it has been claimed that, contrary to the general acceptance in the literature, Smith did not defend a *laissez faire* style liberal system and that he was far from the idea of a free market in an absolute sense. This claim is based on Smith's works *The Theory of Moral Sentiments* and *On Law*, as well as *The Wealth of Nations*. When these works are evaluated with a holistic approach, it has been concluded that Smith was not a typical *laissez faire* in the economic sense and that he was far from the minimal or night-watchman state concept of classical liberalism in the political sense. In addition, since Smith did not measure happiness with material possessions, contrary to the general acceptance, the claim that he was the founder and theoretical defender of the capitalist system was discussed as false. Based on all these discussions, it was concluded that Smith was far from developing a theory of unlimited growth in the economic sense, as he was not indifferent to the problems that could arise between social classes in parallel with economic development (division of labor).

Keywords: Smith, *laissez-faire*, liberalism, capitalism.

1. GİRİŞ

Smith, düşünce tarihinde herkese nasip olmayacak üne kavuşmuş bir yazardır. Bunun bir lütuf mu yoksa bir talihsizlik mi olduğu sorgulanabilir. Nitekim bu kadere sahip olan diğer yazarlar gibi o da ismi bir şekilde neredeyse herkes tarafından bilinen bir başyapıt kaleme almış fakat bu yapıt çok az kişi tarafından ciddiyle ve bütünüyle okunmuştur. Belki de bahsedilen bu durum yüzünden aceleci hükümlerle yanlış yakıştırmalara maruz kalmıştır. Örneklendirmek gerekirse onun mutlak bir serbest piyasa savunusu yaptığı, devletin hiçbir şekilde piyasaya müdahalede bulunmaması gerektiği şeklinde bir tezin savunucusu olduğu iddia edilegelmiştir. Bununla bağlantılı olarak Smith'in klasik liberalizmin savunduğu türden minimal ya da gece bekçisi devlet anlayışından yana tavır aldığı, ayrıca kapitalist sistemin ilk kuramcılarından biri ve teorik savunucusu olduğu iddiaları da gündeme gelmiştir.

Bu çalışma, Smith'in serbest piyasa fikrinden yana tavır takınsa da bu tavrın mutlak ve kaçınılmaz olmadığını iddia etmesinin yanında, Smith'in kapitalist sistemin kurucusu ve şaşmaz bir savunucusu olmadığını da öne sürmektedir. Yazının ilk kısmında Smith'in kendi kendini düzenleyen bir piyasa anlayışına kayıtsız şartsız onay vermediği, özelde piyasada ve daha

genelde toplumda “görünmez bir el”den ziyade “devletin görünür eli”ne olan ihtiyacı açıkça dile getirdiği iddia edilecektir. Bu iddia kaçınılmaz olarak Smith’in bahsi geçen konuyla ilişkili olarak ne kadar ya da ne türden bir liberalist olduğunu da sorgulamaya açacaktır. Ayrıca Smith’in klasik liberalizmin ya da liberteryenlerin iddia ettiği türden minimal ya da gece bekçisi devlet anlayışından uzak olduğu iddiası, onun eğitim ve askerlik sanatına ilişkin görüşleriyle örneklendirilecek ve temellendirilecektir.

Sonrasında ise liberalizmin soyut birey anlayışında olduğu gibi Smith’in metodolojik bir birey vurgusu yapmadığı, onun bireyi ve bireysel hakları toplumla bağlantılı bir şekilde ele aldığı ifade edilecektir. Diğer bir ifadeyle çalışmanın temel iddialarından biri, Smith’in birey tasavvuru ile liberalizmin birey tasavvurunun uyuşmadığı noktaların var olduğudur. Smith, bireyi toplumdan izole, salt kendi menfaatini düşünen çıkarıcı eğilimlerle karakterize etmekten ziyade yardımseverlik ve işbirliği gibi özelliklerle betimlemektedir.

Son bölümün temel iddiası ise Smith’in sermaye birikimi ve ekonomik büyüme odaklı bir anlayışın doğal çıktısı olarak görülebilecek türden sermaye dostu ve kapitalizm savunusu yapma niyetinde olmadığıdır. Aksine toplumun en dezavantajlı sınıfı olarak gördüğü işçilerin gelişmiş bir uygarlıkta karşı karşıya kalabileceği açmazları ortaya koyan Smith’in, bu sınıfın problemlerini ekonomik büyüme ve gelişme adına yok saymadığı iddiası üzerinde durulacaktır.

2. Adam Smith Ne Kadar Liberaldi?: Piyasanın Görünmez Eli Mi, Yoksa Devletin Görünür Eli Mi?

Smith, görünmez el teorisini çok sık olmasa da yazılarında kullanmıştır¹. Bunun piyasanın doğal akışına müdahalede bulunulmadığında en ideal iktisadi durumun ortaya çıkacağına dair bir inancı betimlediğini söyleyebiliriz. Bu düşüncenin uzantısı olarak Smith’in piyasaya devlet müdahalesinin olmaması gerektiği, *laissez faire* tarzında bir liberalizm savunusu yaptığı, hatta kapitalist sistemin kurucusu ve savunucusu olduğu iddiaları da gündeme gelmiştir. Öncelikli olarak Smith’in, serbest ticaretin milletlere zenginlik ve beraberinde birçok fayda getireceğine dair bir düşüncesi olduğunu belirtmeliyiz. Fakat bu ne Smith’in piyasayı kutsadığı ve ona ne her türlü müdahale karşısında bir kutsiyet zırhı giydirdiği anlamına gelir ne de onu kapitalist sistemin kurucusu ve teorik savunucusu kılar.

¹ Smith, görünmez el kavramını *Astronomi Tarihi*, *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Milletlerin Zenginliği* eserlerinde üç farklı bağlamda kullanmıştır (Aydınolat, 2010, s. 143). Görünmez el teorisine ilişkin tarihsel bir inceleme için bk. (Harrison, 2011). Makalenin temel iddiası, Smith’in görünmez el kavramını kullanmasından önce de bu kavramın bir tarihinin ve farklı kullanımlarının olduğudur. Bu kullanımlar arasında en yaygın kullanılan anlamın ise Tanrı’nın insanlık tarihinin aşkın bir gözlemcisi ve doğal olayların kontrolçüsü olduğu görüşüdür (Harrison, 2011, s. 30-31).

Onun piyasanın doğal akışına bırakılması gerektiği iddiasını merkantilist politikalara yönelik eleştirisi ile birlikte düşünmeliyiz. Merkantilizm devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görürken, dış ticarete birtakım sınırlar koyulmasını şart koşmaktadır. Smith'in piyasaya serbesiyet kazandırma düşüncesi merkantilist politikalara karşı bir hamle olarak görülmelidir. Çünkü merkantilistlerin savunduğu sistem, toplumdaki belirli bir grubun çıkarına olacak şekilde işlemektedir. Smith'in burada yapmak istediği şey ayrıcalıklı sınıfların ve tekellerin oluşmasını engellemektir. Ama bu düşünce, devletin piyasadaki bütünüyle elini çekmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Hele ki Smith'in bu düşünceyle paralel şekilde kapitalist sistemin kurucusu ve savunucusu olduğu iddiası onu eksik aktarmanın ötesinde bir çarpıtma anlamına da gelecektir. *Milletlerin Zenginliği* eserinde dahi Smith'in tam anlamıyla sınırsız büyüme teorisi geliştirmede, çoğu zaman düşünüldüğünün aksine aslında bir *lassiez faireci* olmadığı ya da kapitalizmin fikir babası olarak görülemeyeceği belirtilmelidir.

Amartya Sen (2013, s. 582)'in aktardığına göre Jeremy Bentham, 1787'de Smith'in piyasa ekonomisinin erdemlerini görememesinden yakınıp piyasayı kendi haline bırakması gerektiğine dair uzun bir mektupla Smith'i eleştirmiştir. Bentham, Smith'in finansal işlemlerde devlet müdahalesini desteklemeyi bırakmasını istiyordu. Sen, Bentham'ın Smith'i eleştiren argümanlarının zayıf olmasına rağmen Smith'in söylediklerine ilişkin teşhisinin tamamen doğru olduğunu iddia eder.

Kennedy'e göre de Smith, piyasaların sınırlarının ve devletin yararlılığının farkında olduğundan kesinlikle *laissez faire*'yi teşvik etmemiştir. Ayrıca yoksulların ülkelerinin zenginliğinden yararlanma fırsatlarından mahrum bırakılmalarını da desteklemiyordu. Kısacası, Smith'in fikirleri onu tam anlamıyla bir sosyalist kılmasa da 'Kapitalizmin Baş Rahibi' de yapmazdı (2005, s. xiv).

Smith, *Milletlerin Zenginliği* eserinde bu açıklamaları haklı kılacak şekilde serbest ticarete birtakım kısıtlamalar getirilmesi gerektiğini dile getirir. "Yerli çalışmanın özendirilmesi için yabancı çalışma üzerine biraz yüklenmenin genellikle fayda sağlayacağı iki halden" bahseder. İlk olarak İngiltere'nin denizcilik yasasına atıfta bulunur (Smith, 2016, s. 493). Bu denizcilik yasasının kökeni, 1651 yılına, Oliver Cromwell dönemine dayanmaktadır. Bu yasa ile Britanya gemilerine, Britanya ticaretinin tekeli verilmiştir. (Kennedy, 2008, s. 190) Arrighi'nin de belirttiği gibi bu yasa ekonomik endişelerden çok bir ulusa yönelik düşmanlıktan türemiştir (Arrighi, 2020, s. 75-76). Dolayısıyla iki komşu ülke arasındaki serbest ticarete ket vuran bir durum söz konusu olsa da Smith'e göre "hepsinde pek olgun bir düşünce gereği konulmuşçasına hikmet vardır." Çünkü o dönemde, İngiltere güvenliğini tehlikeye sokabilecek biricik deniz gücü Hollanda'daydı. Bu yüzden Smith, bu yasa ile Hollanda deniz gücünün zayıflatılmasının "en kavrayışlı aklın tutacağı yol" olduğunu açıkça dile getirir (Smith, 2016, s. 494-495).

Smith'e göre "yurtiçi çalışmanın özendirilmesi için yabancı çalışma üzerine biraz yüklenmenin", diğer bir ifadeyle piyasanın çeşitli müdahale ve sınırlamalara tabi tutulmasını gerektiren ikinci hal, anayurtta yerli ürünün vergilendirilmesine ilişkindir. Smith, bu durumda, yabancı ürüne de muadil bir vergi koymanın yerinde olacağını belirtir (Smith, 2016, s. 495-496). Smith, bu iki duruma ilave olarak "gerçekte bir gün gelip İngiltere'ye büsbütün ticaret serbestliği verileceğini ummak orada bir Masal Dünyası ya da Düş Ülkesi kurulacağını beklemek kadar anlamsızdır" (Smith, 2016, s. 503) diyerek *laissez faire* tarzında bir iktisadi politikanın imkansızlığından bahseder.

Bu anlatılanlardan hareketle varmak istediğimiz nokta, Arrighi'nin de vurguladığı üzere, Smith'in minimalist bir devlette ya da devletin hiç olmadığı bir ortamda en iyi şekilde işleyecek olan "kendi kendini düzenleyen pazar" düşüncesinin bir savunusunu yapmadığıdır. İddia edilen aksine Smith, "pazarın varolması için gerekli koşulları oluşturacak, pazarı etkili bir yönetim aracı olarak kullanacak, onun toplumsal ya da siyasal bakımdan arzu edilmeyen sonuçlarına müdahalede bulunacak güçlü bir devletin varlığını şart koşturmaktadır (Arrighi, 2020, s. 55-56). Diğer bir ifadeyle devletin eli hem iktisadi hem de toplumsal hayatın üzerinde olmalıdır. Bu yüzden Smith'in klasik liberalizmin ya da liberteryenlerin iddia ettiği türden *minimal devlet* ya da *gece bekçisi devlet* anlayışını benimsemediği belirtilmelidir. Yukarıdaki iki temel kısıtlamaya ilave olarak Smith'in devleti sorumlu kıldığı alanların başında eğitim gelmektedir.

Smith, çoğu insanın anlayış yetisinin uğraştığı işe paralel bir şekilde geliştiğini düşünür. Ancak işbölümünün gelişmesi ve buna bağlı olarak uzmanlaşmayla birlikte modern ticaret toplumlarındaki insanların çoğu sürekli tekrar eden basit birkaç işle sınırlı bir mesleğe sahip olurlar ve anlayış güçlerini geliştirebilecek türden karmaşık ya da zorlu bir süreçle karşı karşıya kalmazlar ki Smith'e göre bu durumun nihai sonucu olarak da "Tanrı'nın kulu için ne denli sersemleyip cahilleşmek mümkünse, öylesine sersem olup cahil hale gelirler (Smith, 2016, s. 872).²" Smith, bu durumun geniş halk tabanı üzerindeki olumsuz etkilerini şu şekilde saymaya devam eder:

² Smith, *Hukuk Üzerine* adlı eserinde iş bölümünün ve ticaretin gelişmediği taşralı bir zanaatkâr ile bunların gelişmiş olduğu şehirdeki bir zanaatkârı kıyaslayarak benzer bir görüşü dile getirir:

"...Taşra zanaatkârı aynı zamanda hem bir doğramacı hem bir marangoz hem de dolap imalatçısıdır. Buna bağlı olarak da haliyle zihni çok farklı türden şeylerle meşgul olmak zorundadır. Şehirli zanaatkâr ise yalnızca dolap imalatçısıdır ve tüm zihnini bu belli işe yoğunlaştırabilir. Çok farklı şeyleri kıyaslama imkanına sahip olmadığı için kendi işi dışındaki konulardaki görüşleri hiçbir şekilde ilk zanaatkârınki kadar geniş olmayacaktır (Smith, 2019, s. 276). Aynı durum, tüm dikkatini, on sekiz aşamalı bir işin yalnızca on yedinci aşamasına yönlendirmekle görevli olan bir kimse için çok daha fazla geçerlidir. Tüm ticaret toplumlarında alt seviyelerdeki insanların son derece aptal olması dikkate şayandır. Kural geneldir, şehirli alt sınıflar, taşradakiler kadar; zengin ülkelerdekiler fakir ülkelerdekiler kadar zeki değildir" (Smith, 2019, s. 276-277).

Kafasındaki uyuşukluk onu, herhangi derli toplu bir konuşmanın tadını çıkaramayacak ya da söze karışamayacak hale getirdiği gibi, onda yüksek, temiz ya da ince bir his duyabilme, dolayısıyla da özel yaşamın birçok olağan ödevleri üzerinde bile doğru herhangi bir yargıya varabilme yeteneği bırakmaz. Ülkenin büyük ve geniş çıkarları üzerinde yargıya varmak ise büsbütün elinden gelmez. Onu başka türlü bir hale koymak için son derece özel bir dikkat ve ilgi gösterilmezse, ülkesini savunmakta aynı derecede becerisiz kalır. Yerinden kııldamadan geçen yaşamın biteviyeliği kendisini, tabii, tabansızlaştırır; bir askerin tutarsız, günü gününe uymayan serüven dolu yaşamına, o yüzden korkulu bir tiksinti ile bakar. Bu hal bedeninin çalışmasını bile bozar (Smith, 2016, s. 872).

Smith, avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret olmak üzere toplumun dört aşamasından³ bahseder (2019, s. 146). Yukarıda bahsi geçen problemin insanlığın gelişiminin dördüncü ve son aşaması olan ticaret evresinin bir problemi olduğunu iddia etmektedir⁴ ve sorunun çözümü için hükümeti göreve çağırmaktadır. Diğer bir deyişle, hükümetin sorumluluk almaması durumunda bütün gelişmiş uygar toplumlarda yoksul işçilerin, yani büyük halk çoğunluğunun akıbetinin bu olacağını düşünür. Oysaki ona göre önceki aşamalarda durum oldukça farklıdır. Öncelikli olarak bu gibi topluluklarda her adamın birden fazla işle uğraşması onu, zekâsını kullanmaya ve sorunları çözmeye yönelik alternatif çözümler aramak zorunda bırakır. İş bölümünün gelişmiş olduğu ticaret topluluklarından farklı olarak bunlarda “düş gücü uyanık tutulur ve uygar bir topluluktaki hemen hemen bütün ayak takımının anlayış gücünü uyuşturduğu görülen o ağır kafa sersemliğine meydan verilmez” (Smith, 2016, s. 873). Ayrıca Smith’e göre bu barbar topluluklarda her adam, bir savaşçı olduğu gibi belli oranda da devlet adamı özelliğine sahiptir; genelin çıkarı ile yöneticilerin eylemleri üzerinde yargıda bulunabilecek kabiliyete sahiptir (Smith, 2016, s. 873).

Bu yüzden ticaret evresine geçmiş uygar bir toplumda devlet eğitim işine el atmalıdır. Bu özellikle toplumun yoksul kesimi için önemlidir. Çünkü Smith, varlıklı kimselerin çocuklarının istedikleri mesleği edinebilmeleri için anne-babalarının sahip olduğu imkanlardan fazlasıyla istifade edebilecekleri gerçeğine dikkat çeker. Çoğunluğu işçilerden oluşan yoksul halk tabakası ise

³ Smith’in bu tarihsel dört aşamasına dair bir analiz için bk. (Boyd, 2013, s. 446-448).

⁴ Smith, her ne kadar ticaretin gelişmesiyle birlikte birtakım olumsuzlukların oluştuğuna dikkat çekip bu durumları düzeltmek adına yönetimden bir hamle beklese de onun ticaretin olmadığı önceki aşamalara dönüş yapma gibi bir düşüncesi yoktur. Aksine ticaretle birlikte insanlığın kazanımlarının çok daha fazla olduğunu düşünür. Bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta Smith’in, ticareti ve serbest piyasayı savunmuş olsa da bunların doğurduğu ve doğurabileceği olumsuzlukları göz ardı etmediğidir. Smith’in ticarete dair görüşlerini iki boyutuyla da değerlendiren bir çalışma için bk. (Rasmussen, 2013).

eğitim için çocuklarına zaman ve maddi kaynak ayırmak şöyle dursun onların temel bakımını karşılayacak imkanlardan dahi yoksundur. Bu sebeple yoksul aile çocuklarının çalışabilecek hale gelir gelmez, bir işe girmek zorunda kalırlar ki bu iş Smith'e göre genellikle pek basit olduğu için zekâyı çok fazla geliştirecek türden değildir. Aynı zamanda bunlar çok yoğun çalıştıklarından boş zamanları da olmaz. Bu yüzden Smith, varlıklı ve hatırlı ailelerin çocuklarına sundukları nitelikte olamasa da okuma, yazma, hesap gibi eğitimin en temel kısımlarının devlet tarafından halk tabakası için kolaylaştırılıp özendirilebileceğini, hatta halk tabakasının böylesi bir eğitime *zorlanmaları* gerektiği iddiasındadır (Smith, 2016, s. 875-876).

Sözelimi Smith, halk tabakasından eğitimin bu temel kısımlarına katılıp kendini gösterenlere, devletin, ufak ödüller vererek o bilgilerin elde edilmesini özendirilebileceği düşüncesindedir. Ayrıca devlet, bir esnaf loncasında üyelik elde edebilmek ya da bir zanaat kurabilmek için bir sınav şartı getirerek herkesi bu temel eğitimi almak zorunda bırakabilir (Smith, 2016, s. 876).

Smith, aşağı halk tabakasının eğitilmesinin halkın bizatihi kendisi için olduğu gibi devlet için de birtakım faydaları olduğu düşüncesindedir. Ona göre, “boş inanç kaynaklı kargaşalar ve ayaklanmalar cahil uluslar arasında yaygın olduğu için eğitimle bu zorlukların üstesinden gelinebileceği iddiasındadır. Oysa bilgili, akli başında bir halk, bilgisiz ve bön bir halka kıyasla hep daha terbiyeli, daha itaatlidir” (Smith, 2016, s. 879). Bu yüzden halk için olduğu kadar hükümetin esenliği açısından da halkın eğitilmesi Smith için oldukça önemli bir konudur.

Smith'in eğitimi bir kamu meselesi olarak görüp bu konuda devleti göreve çağırmasının konumuz açısından iki önemli boyutu vardır. İlk olarak Smith, modern ticaret toplumlarında iş bölümünden kaynaklı olarak işçilerin hem beceri hem karakter olarak dezavantajlı bir konuma hapsedildiğini ve bu durumun devlet eliyle çözülmesi gerektiğini düşünür ki bu onun her ne olursa olsun ticareti ve ekonomik büyümeyi savunan klasik bir liberalist ya da *laissez faireci* olduğu iddiasını tartışmalı kılar. İkinci olarak da eğitim gibi bir meseleyi devletin sorumlulukları arasına yerleştirerek ve devletin vatandaşların hem entelektüel hem de karakter gelişimi gibi daha özel alana ait görülebilecek konularla da meşgul olması gerektiğini iddia ederek yine liberalizmin minimal devlet ya da gece bekçisi devlet anlayışından uzak olarak devleti birtakım pozitif görevlerle yükümlü kılmış olur. Bu bağlamda eğitimi devletin sorumlulukları arasına yerleştiren Smith, savaş sanatı ya da askerlik mesleği söz konusu olduğunda da benzer tavrı sürdürerek, yani devletin zor gücüne başvurmasını isteyerek klasik liberal pozisyonun dışına çıkar.

Smith, daha önce İbn Haldun'un da *Mukaddime*⁵ eserinde öne sürdüğü bir düşünceye benzer bir görüşü dile getirir. Buna göre ulusal zenginliğin ve iş bölümünün ilerlemesiyle birlikte, "halkın büyük bir kısmı savaşçı özelliklerini bütünüyle yitirdiğinden halkın savunması için devletin birtakım önlemler alması gerekir (Arrighi, 2020, s. 76); (Smith, 2019, s. 278-279). Bu yüzden Smith, savaş sanatının gelişmesi ve ulusal güvenliğin temini için askerliğin toplumdaki belirli kesimin başat mesleği haline gelmesinin kaçınılmaz olduğunu öne sürer. Ancak iş bölümünün savaş sanatını da kapsayacak şekilde genişlemesi özel inisiyatiflere bel bağlayamaz. Yani Smith, diğer sanatlardaki uzmanlıkların kişilerin tercihleri doğrultusunda doğal olarak ortaya çıkmasına karşın savaş sanatının gönüllülük temelinde gelişemeyeceğini düşündüğünden bu konuda devletin zoruna başvurulması gerektiğini ifade eder (Arrighi, 2020, s. 76).

Kısacası Smith, uluslararası ilişkiler konusunda ulusal güvenliğini serbest ticaretin önüne koyduğu gibi ithal mallarla rekabet konusunda da devletin piyasaya müdahalesini gerekli görür. Ayrıca devleti eğitim, askerlik gibi alanları da düzenlemesi hususunda yükümlü kılarak liberteryenizmin minimal devlet anlayışından daha fazla müdahaleci bir devlet anlayışını öngörür. Smith'in ne türden ya da ne kadar liberal olduğu tartışmasının bir başka boyutu da onun bireyi nasıl tanımladığı sorusu yanıtlanarak ortaya konulabilir.

2.1. Smith'in birey ve toplum algısı: Egoist mi Yardımsever mi?

Smith, *Milletlerin Zenginliği* ve *Ahlaki Duygular Kuramı* başlıklı eserlerinde birbirine taban tabana zıt diyebileceğimiz insan doğası tasviri yapmıştır. *Milletlerin Zenginliği* eserinde rekabetçi ve iktisadi büyümeye odaklı bir birey ve toplum profili çizerken *Ahlaki Duygular Kuramı* eserinde sempati ve tarafsız yargıç gibi kavramları merkeze alarak geliştirdiği ahlak teorisi ile bencil ve çıkarıcı bir birey anlayışının aksine yardımseverlik ve iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Bu durum, yani iki farklı eserde iki farklı insan doğası anlayışı uzlaşmaz gibi durmaktadır ki bu literatürde *Adam Problemi* olarak bilinmektedir⁶. Makalenin konusu ve kapsamı bağlamında öncelikli ilgimizin

⁵ İbn Haldun'a göre; "Şehirlilerin müreffeh hayata alışmış olmaları, bolluk içinde yaşamaları, kendilerinin ve mallarının güvenliğini ise idarecilerine bırakmış olmalarındandır. Kale duvarları içinde hiçbir korku ve endişe duymadan, rahat rahat uyurlar. Silah bile taşımazlar. Böylece yüzyıllar geçmiş ve yaşadıkları yerleri koruyanların evlatları, kadınlar ve çocuklar derecesine inmişlerdir" (Haldun, 2020, s. 281). Smith de ticaretin ya da diğer bir deyişle iş bölümünün gelişmesiyle birlikte insanoğlunun cesaretinin ve savaşçı ruhunun kırıldığını iddia eder. İş bölümünün gelişimiyle birlikte "ülke savunması, bundan başka işi olmayan bir grup kimseye tevdi edilir ve halkın büyük çoğunluğu, askeri cesaretlerini yitirir. Zihinleri lüks sanatlarıyla meşgul olduğu içinde kadınsılaşıp korkaklaşırlar" (Smith, 2019, s. 278-279).

⁶ Konuyla ilgili detaylı bir kaynak için bk. (Göçmen, 2007, s. 2). Göçmen'e göre Smith'in çalışmasında yalnızca bir insan doğası kavramı vardır; ancak bu kavram tamamlayıcı iki unsurdan oluşmaktadır. Birincisi, insan doğasına ilişkin genel

bu problemi çözmek olmadığını belirtmemiz gerekir.⁷ Ancak Smith'in liberalliği meselesi tartışılırken birey anlayışının çözümlenmesi bir zorunluluk arz ettiği için konu bağlamında söylenmesi gerekenlerle sınırlı olacak şekilde konuya temas edilmesi de gerekmektedir.

İlk olarak *Milletlerin Zenginliği* eserine baktığımızda Smith burada gereksinimlerimizi insanların yardımseverlik duygularına değil de bencil eğilimlerine seslenerek elde edebileceğimizin altını çizer:

(...) Gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşerilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz. Dilenci bile, buna bütün bütün bel bağlamaz (Smith, 2016, s. 16).

Ahlaki Duygular Kuramı 'nda ise insanın toplumsal bir varlık olduğu ve doğa tarafından bu özelliğine uyum sağlayabilecek bir şekilde yaratıldığını iddia etmektedir. Toplumdaki insanların karşılıklı yardıma muhtaç olduğunu söyleyen Smith, toplumun gelişmesi ve mutlu olmasının bu yardımlaşmanın karşılıklı sevgiden, şefkatten, dostluktan ve saygıdan kaynaklanması ile mümkün olacağını iddia eder. Böylelikle ona göre, her birey sevgiyle ve muhabbetle birbirine bağlanır (Smith, 2018, s. 128). Dolayısıyla Smith'in *Milletlerin Zenginliği* eserinde vermiş olduğu "fırıncı, biracı..." örneği, esasında salt alışveriş ilişkilerini tanımlayıp insan birlikteliğinin asgari şartını ortaya koymaktadır ve bu sebeple hiçbir şekilde Smith'in konuya dair son sözü olarak alınmamalıdır. Evet, toplum bu asgari şartlarla da yaşayabilir. Hatta Smith, yardımseverlik olmadan da toplumun ayakta kalabileceğini fakat adalet olmaksızın hemen dağılacağını iddia etmiştir (Smith, 2018, s. 129). Dolayısıyla insan birlikteliğinin olmazsa olmaz koşulu yardımseverlik değil de adalettir. Fakat tekrar etmek gerekirse bu toplumsallığın asgari şartıdır. Smith, ise daha mutlu ve ideal bir toplumun bunun ötesine geçmekle mümkün olduğunu yani bencil eğilimlerin, kişisel menfaatlerin ötesinde yardımseverlik ve dayanışma ile mümkün olduğunu söylemektedir. Doğanın da insanı bu eğilimde donattığını iddia eder. "Doğa insanı toplumsal bir varlık haline getirdikten sonra ona diğer insanları memnun etme konusunda özgün bir arzu ve yine diğer insanları incitecek özgün bir nefret hissi de bahşetmiştir" (Smith, 2019, s. 173-174) diyerek bu düşüncesini dile getirmiştir.

Smith'in sıklıkla vurguladığı üzere insan, doğa itibarıyla başkalarının değerlendirmesine önem verir. Şayet başkalarının gözünde iyi biriye bundan

normatif bir görüşken, ikincisi ve daha spesifik olanı, ticari toplumdaki insan durumunun bir açıklamasıdır.

⁷ Konuyla ilgilenenler için bk. (Yılmaz, 2010, s. 75-77); (Berry, 2013, s. 14).

hoşnut olur değilse bu durumdan üzüntü duyar. Ayrıca doğa, insanın başkaları tarafından onaylanmayı gurur verici ve olumlu bir şey olarak; onaylanmamayı ise en kötü ve en yaralayıcı şey olarak algılamasını sağlamıştır. Onaylanma arzusu ve onaylanmama korkusu, insanı yaşadığı topluma uygun bir birey haline getirir. Diğer bir deyişle Smith, bu onaylanma arzusunun insanın toplumsal bir varlık olarak görünmeyi istemesinden kaynaklandığı iddiasındadır (Smith, 2019, s. 174).

Ahlaki Duyguları Kuramı eserinde Smith, insanın bencil olduğu argümanına karşı çıkararak onun toplumsallığı iddiasını gündeme getirir:

İnsan ne denli bencil sanılırsa sanılsın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Başkalarının mutluluklarına tanık olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir. İstirabına şahit olduğumuz veya ıstırabını derinden hissettiğimiz insanlar bizde acıma ya da merhamet duygusu uyandırır. (Smith, 2018, s. 13).

Smith, sempati duygusu sayesinde toplumsal kuralları hiçe sayan azıllı bir suçlunun dahi başkası için üzülebileceğine dikkat çekerek bencil yanımızı törpüleyebileceğimizi düşünür. Ona göre, insan tabiatının mükemmelliğinin temelinde başkalarına kendimizden daha çok değer vermemiz, bencillik içeren duygularımızı engelleyebilmemiz, iyi niyet içeren duygularımızı ise şımartmamız yatmaktadır. Bu görüşünü desteklemek için Hristiyanlığın ve aynı zamanda doğanın da en büyük kuralı dediği “Komşunu kendin kadar sev” ilkesine başvurur (Smith, 2018, s. 36). Bu bencilliği aşma noktasından içimizdeki tarafsız yargıcın önemli bir işlevi olduğunu da vurgular. Smith, “içimizdeki yargıç sayesinde ne kadar küçük yaratıklar olduğumuzu, kendimizle alakalı şeylerin hepsinin ne kadar değersiz olduğunu anlayıp kendimize duyduğumuz sevgiyi ancak tarafsız yargıcın yardımıyla düzeltilebileceğimizi” (Smith, 2018, s. 201) dile getirir. Smith’in etik teorisi ve bu bağlamda ortaya koyduğu birey görüşü, Hobbes’un ve belirli ölçüde modern ve hatta çağımızdaki neoliberal dünyanın egoist bireyinden farklı olduğu gibi köklerini Antik Yunan’a kadar götürebileceğimiz, insanı toplumsal bir canlı olarak görse de en yüksek hedefi felsefi yaşam temelinde bireysel yetkinleşmede bulan görüşün bireyi de değildir (Uyl & Jr., 1996, s. 616-617).

Liberalizme yönelik en temel eleştirilerden biri, bu görüşün, bireyi toplumdan yalıtılmış, izole ve soyut bir biçimde tasavvur etmesidir. Zira bu türden sistemlerde, bireysel özgürlük ve özerklik ön planda tutulurken, bu durum aşırı bireyciliğe ve toplumsal kopuşa neden olabilir (Arıtürk, 2024, s.333). Smith, burada aktarılanlardan hareketle görüleceği üzere, liberalizmdeki şekliyle soyut bir birey vurgusu yapmaz. Diğer bir ifadeyle liberalizmdeki metodolojik birey vurgusu Smith’de yoktur. Smith, bireyin temel haklarından bahseder ama bunu hep bireyin toplumla olan ilişkisi

bağlamında yapar. Göçmen, konuyu hem epistemolojik hem de ontolojik boyutuyla tartışarak Kartezyen öznelci yaklaşımın aksine, Smith'in *ayna kuramsal* yaklaşımının, benliğin diğer benliğin oluşumundan önce oluşturulamayacağını ileri sürdüğünü, benliğin oluşumuyla ilgili sorularla ilgilenmeye başlamadan önce diğer benliğin oluşumuyla ilgili değerlendirmelerle işe başlanması gerektiğini iddia eder (Göçmen, 2007, s. 36). Dolayısıyla yalıtılmış soyut bir ben ya da öznenin aksine bireyin toplumsallığına gönderme yapan türden bir öznelerarasıcılık söz konusudur. Bu durum hem epistemolojik ve ontolojik düzlemde hem de etik-politik düzlemde böyledir.

Ayrıca Smith, özellikle iktisadi liberalizmin piyasayı ve buna bağlı olarak da bireyi ve toplumu rekabet ve çatışma temelinde yorumlamayan boyutuna da katılmamaktadır. Burada belki de Stoa etiğinin Smith üzerindeki etkisinden bahsedilebilir. Smith, saadet ve sükûnetin haz içerdiği iddiasındadır. Ona göre, sükûnet ve haz karşılıklı olarak birbirini gerektirir ve insanın her şeyden keyif alması tam anlamıyla sükûnet içindeyken mümkündür. Smith'e göre insan yaşantısındaki elem ve sorunların temelinde kalıcı olan durumlar arasındaki farkın abartılması vardır. Diğer bir ifadeyle sükûnete ulaşmamızın önündeki engel, fakirlikle zenginlik arasındaki farkın, şahsımız ve toplum adına duyduğumuz hırslar arasındaki farkın ya da muğlak kalan ile herkese yayılan ünden doğan kibrin yarattığı farkın büyütülmesidir (Smith, 2018, s. 217). Dolayısıyla mutsuzluğun kaynağının sahip olmadıklarımız ya da sosyal konumlarımız değil de aşırı tutkularımız olduğu çıkarımını yapabiliriz. Bu tarz tutkuların etkisinde olan biri Smith'e göre "sadece bulunduğu durumdan ötürü mutsuz olmaz ahmakça özendiği mertebeye erişmek için toplumun huzurunu da bozar" (Smith, 2018, s. 217-218). Smith'e göre, insan biraz gözlem yaparsa hayat normal seyrindeyken salim bir aklın da aynı şekilde sakin, neşeli ve memnun olabileceğini görecektir:

Kral gözdesine gerçekleştirmek istediği fetihleri yeniden tek tek saydıktan sonra en sonuncusuna gelince gözdesi: Peki Majesteleri daha sonra ne yapmak istiyor? diye sorar. Sonra, der kral, dostlarımla eğlenmeyi ve bir içki şişesinin yarenliğini istiyorum, der. Peki Majestelerini şu an bu eğlenceden mahrum bırakan nedir? diye sorar gözdesi. Hayalimizde bizi gerçekten mutlu edeceğini sandığımız tüm o ışıltılı abartılı seraplar aslında şu an elimizde olan ve gücümüzün yettiği mütevazı halimizden çok daha memnun etmeyecektir bizi. (Smith, 2018, s. 218).

Smith için "beden rahat olduğunda ve zihin huzurlu olduğunda hayatta farklı sınıflara dahil olan insanların tümü eşit seviyeye ulaşırlar. Yolun kenarında güneşin altında bekleyen bir dilenci bile kralların uğruna savaş verdiği emniyete sahiptir aslında" (Smith, 2019, s. 268).

Buradan hareketle Smith'in çoğunlukla düşünüldüğü gibi kapitalist sistemin getirmiş olduğu ve daha fazla sermaye biriktirmeye odaklanmış bir yaşam pratiğini ya da etiğini benimsemediğini söyleyebiliriz⁸. Smith'in mutluluğu maddi olanaklar ya da sahip olduklarımızla değil psikolojik faktörlerle açıkladığı buradaki gibi birçok pasaj vardır ki buralar onun Stoa etiğine yaklaştığı pasajlardır. Bu ifadelerin konumuz açısından önemli tarafı Smith'in esasında sınırsız büyüme ve sermaye artırımına odaklanmış bir eğilim olarak kapitalist sistemle uyuşmasının zor olduğunu göstermesidir. Ancak bir başka boyut var ki Nussbaum gibi isimler bu duruma dikkat çekmişlerdir. Nussbaum, yukarıdaki gibi Stoa etiğine yakın açıklamalarla Smith'in yoksullara karşı bir kayıtsızlık durumunu meşrulaştırabileceği ya da bunu teşvik edebileceği uyarısında bulunur (akt. Fleischacker, 2013, s. 493). Ancak Smith'in eserlerini bütüncül bir gözle incelediğimizde bu kaygının yersiz olduğu söylenebilir.

2.2 Toplumsal Sınıflar: Smith, İşçi Mi Yoksa Sermaye Dostu Mu?

Esasında eğitim konusunu tartışırken Smith'in yoksul halk tabanı ile varlıklılar arasında kabaca ikili bir ayırmadan bahsettiğini ve yoksul sınıfın dezavantajlarını çözme noktasında hükümete birtakım sorumluluklar verdiğini görmüştük⁹. Smith *Milletlerin Zenginliği* eserinde burada yapmış olduğu toplumsal sınıflara dair analizini daha da detaylandırır ve her uygar toplumun rant (kira) ile geçinenler, ücretlerle geçinenler ve karla geçinenler olmak üzere üç büyük ve kurucu tabakası olduğunu ifade eder. “Bunlar her uygar topluluğunun üç ulu, köklü ve ana tabakası olup bütün öteki tabakaların geliri eninde sonunda bunların içinden çıkar” (Smith, 2016, s. 280). Ya da Clarke'ın tespit ettiği gibi toplumdaki bu üç sınıfın büyük toprak sahipleri, ücretli emekçiler ve kapitalistler olduğunu söyleyebiliriz (Clarke, 2023, s. 43-44).

Öncelikli olarak Smith, iş bölümünün refahı artırdığını kabul eder. Ancak bu artan refahtan bütün toplumsal sınıfların eşit bir biçimde

⁸ Bekleneceği üzere Smith'in düşüncesini kapitalist sistemle bağdaştıran isimler de vardır. Joseph Cropsey, Henry J. Bitterman, Lionel Robbins bunlardan sadece birkaçıdır (Lamb, 1974, s. 671). Bu temel iddiayı çalışmasının merkezine koyan eski fakat temel bir eser için bk. (Cropsey, 1957). Cropsey eserin önsözünde çalışmanın temel iddiasını şu şekilde ifade eder: “Bu çalışmanın aksiyomatik bir öncülü, kapitalizmin Smithçi ilkelerin somutlaşmış bir hali olduğudur. Dolayısıyla Smith'in öğretisinin yorumlanması aynı zamanda kapitalist toplumun bir yorumu olacaktır.

⁹ Samuel Fleischacker, Smith'in eşitlik anlayışı üzerine yazdığı makalesinde Spencer Pack'ın, Smith'in yoksulların, yoksulluklarını hak ettiğini düşünmüş olabileceğini ileri sürmüştür. Fakat buna karşı sunulan argümanların da az olmadığı gerçeğine de dikkat çeker. Bu görüşlere göre Smith, yoksulluğun erdem eksikliğinden kaynaklandığı fikrini çürütmek için kendi dönemindeki herkesten daha fazlasını yaptığını savunmaktadır (Fleischacker, 2013, s. 498). Sagar ise Smith'in genel anlamda sosyal demokrat refah devletlerinin modern savunucuları için entelektüel bir kaynak olabileceğinden bahseder (Sagar, 2023, s. 143).

faydalanamadığı gerçeğine de dikkat çekerek refahın bölüşümünün çalışmaya göre olmadığını belirtir. Tüccar, tüccarın emrinde çalışan işçi ve zanaatkar arasında bir kıyaslama yapar. Smith'in verdiği örneğe göre bir tüccarın refahı, çok daha az çalışmasına rağmen emrinde çalışanların hepsinden daha fazladır. Sözgelimi, bir tüccarın refahı işçiye kıyasla çok fazladır. Zanaatkarla kıyaslandığında işçi gurubu kadar büyük bir fark olmasa da tüccar zanaatkardan da iyi durumdadır. Öte yandan zanaatkar da işçiye göre daha iyi şartlarda çalışmasına rağmen refahtan aldığı pay işçiden daha çoktur. Smith'in vardığı sonuç “toplumun yükünü taşıyan işçinin, en az avantaja sahip” olduğudur (Smith, 2019, s. 203).

Smith'e göre işçi sınıfının en dezavantajlı sınıf oluşu sadece çok ve zor şartlarda çalışmasından ve buna rağmen refahtan az pay almasından ileri gelmez. Toplumun gerçek zenginliği sekteye uğrar, diğer bir deyişle ekonomik bir kriz durumu belirirse bundan ilk etkilenecek grup da işçilerdir. Çünkü böylesi bir durumda ilk olarak işçi ücretlerinde bir azaltmaya gidilecektir. Hatta bu ücretler öyle bir duruma gerileyebilir ki Smith'e göre “işçinin çoluk çocuk yetiştirmesini ya da işçi soyunu devam ettirmesini mümkün kılmaya zar zor yeter.” Ayrıca Smith'e göre, işçinin ve toplumun çıkarı yüksek oranda birbirine bağlı olmasına rağmen işçi bu durumu anlayabilecek durumda değildir. Öncelikli olarak işçinin durumu, gereken bilgiyi edilebilmesine zaman bırakmaz. İkincisi, bilgisi tam olsa da eğitimiyle alışkanlıkları çoğunlukla onu yargıda bulunmak için elverişsiz kılar. Onun için kamu tartışmalarında işçinin sesi az işitilir. (Smith, 2016, s. 281). Burada Marksist bir terminolojiye başvurarak Smith'in söylediklerinden işçi sınıfı arasında bir sınıf bilinci olmadığını, bunun önünde boş zaman, eğitimsizlik vb. türden maddi engellerin bulunduğu çıkarımını yapabiliriz.

Smith'in ortalama bir emek ücretinin tespiti için yapılan işçi ve usta arasındaki sözleşmenin nasıl şekillendiğine dair verdiği örneğe baktığımızda bu çıkarımın yerinde olduğu anlaşılır. Smith'e göre “işçiler elden geldiğince çok almak, ustalar ise elden geldiğince az vermek isterler”. Ancak işçilerin taleplerini fiiliyata dökebilmelerinin önünde birtakım engeller vardır. Öncelikli olarak ustalar sayıca az olduklarından daha iyi organize olup aralarında anlaşabilirler. Bu birleşmenin ya da anlaşmanın önünde hukuki engel de yoktur. Smith'in ifadesiyle “kanun onların bir araya gelmelerine izin verir yahut hiç değilse onlara bu birleşmeleri yasak etmezken işçilerinkini yasak eder. İşin fiyatını indirmek üzere birleşmeye karşı parlamento kararının olmadığını ama bunu yükseltecekler karşı pek çok kanun” olduğuna dikkat çeker (Smith, 2016, s. 72). Hukuki güvencesi ve maddi dayanağı olmayan işçinin pazarlık noktasında elini güçlendirecek şeylerden mahrum olduğu açıktır. Smith, bir sanayicinin, tacirin ya da toprak sahibinin önceki birikimleriyle bir işçi çalıştırmadan bir veya iki yıl hayatını idame ettirebileceğini oysa bir işçinin çalışmadan bir haftadan fazla dayanamayacağını belirtir (Smith, 2016, s. 72).

Smith, tespit ettiği bu üç tabaka içinde büyük toprak sahiplerinin gelirinin herhangi türden emek ve çabaya dayanmayan tek sınıf olduğunu söyler. Durumlarındaki rahatlığın ve güvenliğin doğal sonucu olarak tembel olan bu sınıf, bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak hem bilgisizdirler hem de kamusal meseleleri değerlendirebilecek durumda olmadıklarından bu konulara uzaktırlar (Smith, 2016, s. 281). Diğer bir ifadeyle bunlar “hiçbir şey ekmemiş oldukları yeri biçmeyi seven ve “konumlarının verdiği rahatlık ve emniyetin doğal sonucu olan uyuşukluğa meyyal insanlardır” (Barber, 2021, s. 44-45). Smith devamında yine de işçi sınıfının ve belirli oranda rantla (kira) ile geçinenlerin, yani toprak sahiplerinin çıkarının toplumun çıkarıyla örtüşebileceğini söylerken üçüncü tabakayı oluşturan karla geçinenlerin (kapitalistler) durumunun farklı olduğunu belirtir.

Kapitalistlerin (tüccarların/sanayicilerin) ya da daha genel olarak ifade edildiğinde karla geçinenlerin temel motivasyonu kârdır. Fakat Smith’e göre kâr, kira ve işçi ücretleri gibi toplumun refahı ile yükselip refahın çökmesiyle düşmez. Aksine kar, yoksul ülkelerde doğal olarak düşüken, zengin ülkelerde yüksektir. Karın zirvesi ise yıkılmaya doğru en hızlı giden ülkelerdedir. Onun için bu üçüncü tabakanın çıkarı ile toplumun genel menfaati arasındaki ilgi öteki iki sınıfın çıkarlarıyla aynı değildir (Smith, 2016, s. 281-282). Aynı olmak bir yana taban tabana zıt olduğu çıkarımını dahi yapabiliriz. Bu sınıf kendi menfaatlerinin aksine bir durum söz konusu olduğunda, bu durum toplumun menfaatine olsa dahi yakınırlar:

Tacirlerimizle sanayici-patronlarımız, yüksek ücretlerin fiyatlar yükselterek ülke içinde ve dışında mallarının satışını azaltmadaki kötü etkilerinden pek sızlanırlar, yüksek karların kötü tesirlerine ise bir şey dedikleri olmaz. Kendi kazançlarının zararlı sonuçlarına ses çıkarmazlar, yalnız başkalarınınkinden yakınırlar (Smith, 2016, s. 108).

Smith, tacirlerle sanayi patronlarının, işçilerden (ücretle geçinenler) ve kira ile geçinenlerden (toprak sahipleri) farklı olarak bütün ömürlerini ince plan ve tasarımlarla geçirdiklerinden daha keskin anlayışlı oldukları gerçeğine dikkat çeker. Ancak bu kavrayış üstünlüğünü topluluğun menfaatinden çok kendi özel iş kollarının çıkarı üzerinde kullanabilecekleri gibi toplumun geri kalanını manipüle edebilecek yeteneğe de sahiptirler. Smith, bunların öz çıkarlarını toplumun menfaatineymiş gibi yansıtabilecekleri noktasında uyarıda bulunur (Smith, 2016, s. 282).

Karla geçinenler halkın ya da toplumun geri kalanının çıkarlarına aykırı olacak şekilde doğal kar miktarlarından çok daha fazlasını kazanmayı hedeflerler. Bu yüzden Smith, bu tabakadan gelen yeni bir ticaret kanununun ya da karar önergesinin daima büyük bir ihtiyatla dinlemesini ve çok sıkı bir incelemeden geçirilmeksizin hiçbir zaman kabul edilmemesi gerektiğinin ısrarla vurgular. Çünkü Smith’in çarpıcı bir açık sözlülükle ifade ettiği üzere bu öneri “halkı aldatmakta, hatta ezmekte menfaati bulunan, nitekim birçok

vesilelerle onu hem aldatmış hem de ezmiş olan bir insan tabakasından gelmektedir” (Smith, 2016, s. 283).

Kısacası Kazgan (2016, s. xxiv)’ın ifadesiyle Smith, “iş adamlarının ve iş yaşamının süttten çıkmış ak kaşık olmadıklarını fark edecek kadar iyi bir gözlemcidir. Aynı iş alanından birkaç iş adamının bir araya geldiğinde kamu aleyhine komplolar kurduklarının ya da fiyatları yükseltmek için tasarımlar yaptıklarının farkındadır.”

3. SONUÇ

Smith, uluslararası ilişkilerin ticaret üzerinden şekillenmeye, sanayi devriminin toplumları dönüştürmeye başladığı bir dönemde yaşamış ve yazmıştır. *Milletlerin Zenginliği* eserindeki amaçlarından biri, dönüşen ekonomik şartların insanlığın gelişimine, toplumların ekonomik refahına nasıl katkıda bulunacağını ortaya koyarak milletlerin zenginliğini artıracak bir büyüme teorisi geliştirmeye çalışmaktır. Bu hususta serbest ticaretin önemine de dikkat çekmiştir; fakat bu işin sadece bir boyutudur. Bu çalışmanın ele aldığı boyut ise Smith’in esasında bir ahlak profesörü ve *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı çok önemli bir eserin yazarı olmasıdır. Bu eserde insan doğasına ilişkin açıklamaları, *Milletlerin Zenginliği* eserindeki piyasa koşullarıyla sınırlanmış; ilgisi salt ekonomik gelişmeye odaklanmış çıkarıcı bireyin aksine daha genel bir perspektifin yani aile, toplum gibi alanlardaki bireyin durumuna odaklanmıştır. Toplumsal sınıflar ve bu sınıflar arasındaki çatışma, gelir eşitsizliği ve bunun yoksul ya da alt sınıflar için oluşturduğu potansiyel riskler bahsi geçen odağın bileşenleridir. Bu yüzden Smith’i serbest piyasa savunucusu ve en temel ilgisi zenginleşme veya sermaye artırımı olan bir düşünür olarak resmetmek doğru değildir.

Smith, çok açık bir biçimde devletin çeşitli düzenlemelerle pazara müdahalelerde bulunmasının şart olduğunu düşünüyordu. Yoksul ve eğitimsiz kesimlerin sosyal durumlarının iyileştirilmesi ve karakter gelişimleri için eğitimin zorunlu olmasını gerekli gördüğü gibi ulusal güvenlik için askerlik gibi mesleklerin devlet kontrolünde yürütülmesi gerekliliğinden bahseder. Ayrıca şayet ulusal güvenlik meselesi söz konusuysa serbest ticaretin askıya alınıp çeşitli vergiler ve sınırlamalarla tehdit görülen ulusun zayıflatılmasının rasyonel bir hamle olacağını ve tekelleşme eğilimine karşı siyasi iktidarın birtakım yasal düzenlemeler yapması gerektiğini de vurgular. Bütün bunlar Smith için devletin “görünür eli”nin hem iktisadi hem de sosyo-politik yaşamı düzenlemek için devreye girmesinin gerekli olduğunu ortaya koyar.

Ahlaki Duygular Kuramı zaten en başından itibaren bir yandan insanın bencil ve kendi çıkarları peşinde koşan bir doğası olduğundan ziyade yardımseverlik ve dayanışma gibi değerleri ön plana çıkarıp insanın toplumsal yanına vurgu yapar. Ayrıca mutluluğun sahip olunan şeylerle değil de psikolojik saiklerle tanımlanması gerektiğini iddia ederek sermaye, statü vb. şeyleri elde etme hırsının hem kişiyi hem de toplumu bozduğunu iddia eder. Ancak kapitalist düşüncenin “amentüsü” olarak yorumlanan *Milletlerin*

Zenginliği gibi bir eserde dahi Smith'in serbest piyasa temelinde işleyen ticaretin açmazlarına karşı kayıtsız kalmadığı ve bu eserinden hareketle bile Smith'i bir *laissez faireci* ve kapitalist sistemin kurucusu ve savunucusu olarak değerlendirmenin doğru olmadığı görülebilir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Arıttürk, M. H. (2024). Alexis De Tocqueville'in Demokrasi ve Eğitim Anlayışı: Eşitlik ve Özgürlük Arasında Bir Denge Arayışı. *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, Sayı: 23, (ss. 328-345).
- Arrighi, G. (2020). *Adam Smith Pekin'de*. (İ. Yıldız, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Aydınlat, N. E. (Ed.) (2010). Adam Smith'in "görünmez eli": doğru sanıyor olabileceğiniz yanlışlar. *Görünmez Adam Smith* (ss. 137-168). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barber, W. J. (2021). *İktisadi düşünce tarihi*. (İ. Durdu, Çev.) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Berry, C. J. (2013). Introduction: Adam Smith: an outline of life, times, and legacy. C. J. Berry, M. P. Paganelli, & C. Smith (Ed.), *The Oxford handbook of Adam Smith* (ss. 1-20). Oxford: Oxford University Press.
- Boyd, R. (2013). Adam Smith on civility and civil society. *Oxford handbook of Adam Smith* (s. 443-484). içinde Oxford: Oxford University Press.
- Cropsey, J. (1957). *Politiy and economy: an interpratation of the priciples of Adam Smith*. Hague: The Hague Martinus Nijhoff.
- Fleischacker, S. (2013). Adam Smith on equality. C. J. Berry, M. P. Paganelli, & C. Smith (Ed.), *The Oxford handbook of Adam Smith* (ss. 485-500). Oxford: Oxford University Press.
- Göçmen, D. (2007). *The Adam Smith problem: reconciling human nature in the theory of moral sentiments and wealth of nations*. New York: Tauris Academic Studies.
- Haldun, İ. (2020). *Mukaddime (Cilt I)*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Harrison, P. (2011). Adam Smith and the history of the invisible hand. *Journal of the History of Ideas*, ss. 29-49.
- Kazgan, G. (2016). Adam Smith ve "milletlerin zenginliği" üzerine. A. Smith, *Milletlerin zenginliği* (ss. v-xxvi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kennedy, G. (2005). *Adam Smith's Lost Legacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, G. (2008). *Adam Smith: A Moral Philosopher and His Political Economy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lamb, R. B. (1974). Adam Smith's system: smphathy not self-interest. *Journal of the History of Ideas*, ss. 671-682.
- Raphael, D. D. (2014). *Adam Smith*. (E. Erdem, & A. A. Çelenk, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Rasmussen, D. C. (2013). Adam Smith and Rousseau: enlightenment and counter-enlightenment. *Oxford handbook of Adam Smith* (ss. 54-76). Oxford: Oxford University Press.
- Sagar, P. (2023). Adam Smith, sufficientarian. P. Sagar, *Interpreting Adam Smith* (ss. 142-159). Cambridge: Cambridge University Press.

- Sen, A. (2013). The contemporary relevance of Adam Smith. C. J. Berry, M. P. Paganelli, & C. Smith (Ed.). *The Oxford handbook of Adam Smith* (ss. 581-592). Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki duygular kuramı*. (D. Kızılay, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Smith, A. (2019). *Hukuk üzerine*. (A. Celiloğlu, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Uyl, D. J., & Jr., C. L. (1996). Adam Smith on friendship. *The Review of Metaphysics*, ss. 609-637.
- Yılmaz, F. (2010). İskoç aydınlanması ve Adam Smith. M. Kara, & N. E. Aydınonat (Ed.), *Görünmez Adam Smith* (ss. 65-86). İstanbul: İletişim Yayınları.